

JUHÁSZ RÉKA

Posztszocialista fejlődési pályák

A közép-kelet-európai országok rendszerváltása óta eltelt két évtized lehetővé és időszzerűvé teszi a fejlődési pályák vizsgálatát a régió országaiban. A tanulmány a politikai gazdaságtan eszköztárának segítségével a rendszerváltás egy fontos tényezőjét, az állami újraelosztás változását elemzi. Fő hipotézise, hogy a szocialista múlt kihat a jelenlegi gazdasági-társadalmi intézményrendszerre, s ezért a szocialista rendszer jellegétől függően két határozottan eltérő – az állami szerepvállalás mértékében különböző – fejlődési pálya különíthető el. Egyiket kevert kapitalizmusnak, a másikat pedig tiszta kapitalizmusnak nevezi el a szerző. Néhány egyszerű mutató segítségével azt is bemutatja, hogy a modellbeli mechanizmus empirikusan is vizsgálható.*
Journal of Economic Literature (JEL) kód: P26, P36.

Számít-e a posztszocialista országokban a régi rendszer öröksége? Másképpen: kihat-e a régi rendszer valamilyen módon a mai társadalmi-gazdasági intézményrendszerre az átmenet országaiban? Ebben a tanulmányban egy olyan modellt mutatunk be, amely megmagyarázza, hogy a szocialista rendszer jellege hogyan befolyásolja az átmenet utáni intézményeket.

A kérdésfelvetés azért lehet fontos, mert a közép-kelet-európai régióban egyre inkább úgy tűnik, hogy vannak országok, amelyek sokkal sikeresebbek, mint mások, akár a gazdasági növekedést, akár az általános társadalmi elégedettség valamilyen mérőszámát tekintjük. Természetesen lehet úgy érvelni, hogy a rendszerváltás óta eltelt húsz év nem elegendően hosszú idő ahhoz, hogy egyértelműen meghatározhassuk a sikeres országok csoportját. Lehet azzal is érvelni, hogy az átalakulás során más és más társadalmi problémákkal kellett szembenézni az egyes országokban. Mégis a napisajtó és a téma elméleti irodalma egyre inkább azt a képet sugallja, hogy a régió országai különböző fejlődési pálya mentén haladnak, és egyre többen beszélnek különböző gazdasági-társadalmi modellekről, intézményi struktúrák kialakulásáról (például *Bohle–Greskovits* [2007], *Csaba* [2007], *Muraközy* [2008], [2009], *Kornai* [1995]). Érdemes lehet feltárni azt, hogy milyen okok állhatnak a különböző pályák hátterében.

Magyarországról szemlélve az eseményeket, még égetőbbnek tűnik a kérdés, hiszen mára egyértelművé vált, hogy az ország komoly növekedési és intézményi problémákkal küszködik. Gyakorta hallani az értetlenkedést azzal kapcsolatban, hogy az egykoron a szocialista országok közül legjobban teljesítő, majd a kilencvenes évek folyamán is élen

* Köszönettel tartozom *Szilágyi Katalinnak*, *Chikán Attilának*, *Halpern Lászlónak* és egy anonim lektornak megjegyzéseikért és hasznos tanácsaikért. A tanulmány a Posztszocialista fejlődési pályák című tdk-dolgozat (Budapesti Corvinus Egyetem, 2008) rövidített változata.

járó országból hogyan lett a régió sereghajtója, a magyar gazdaság hogyan maradhat folyamatosan alul régióbeli versenytársaihoz képest.¹

Hipotézisünk a következő. *A szocialista múlt jellegétől függően két különböző fejlődési pálya alakulhat ki az átmenetet követően.* Azokban az országokban, ahol a szocialista rendszer relatíve puha volt, az állampolgárok viszonylag jól éltek. A rendszerváltáskor a társadalom számottevő része veszteségként élte meg az átmenetet, és ezért érdekelt maradt a magasabb állami újraelosztás fenntartásában, hiszen így tarthatta meg a szocializmusban megszokott életszínvonalát. Ezzel szemben azokban az országokban, ahol a szocialista diktatúra kemény volt, az állampolgárok nagyobb része járt jól a rendszerváltással. Ezekben az országokban a választók kevésbé kívánták tartósítani a szocializmusra jellemző magas állami újraelosztást.²

Az első (tartósan magas állami újraelosztással járó) változatot *kevert kapitalizmusnak* hívjuk, itt ugyanis a szocialista múlt öröksége erősen él tovább, és mély hatást gyakorol az állampolgárok preferenciáira. Ezzel szemben a másik pályának a *tiszta kapitalizmus* nevet adtuk, mivel hipotézisünk szerint itt a szocialista múlt öröksége kevésbé befolyásolja az állampolgárok újraelosztással kapcsolatos véleményét.

Fő következtetésünk, hogy a társadalmi-gazdasági intézmények erősen útfüggők. Mivel a különböző fejlődési pályák mélyen a múltban gyökerező társadalmi preferenciákból táplálkoznak, a fejlődési pályák (modellek) közötti konvergencia sem egyértelmű, de legalábbis távolról sem gyors és zökkenőmentes folyamat. Ebből a gondolatmenetből igen-csak borúlátó megállapítások következnek Magyarországra. A cikkben bemutatott modell szerint ugyanis Magyarország az úgynevezett kevert kapitalista rendszer egyensúlyi helyzetében helyezkedik el. A mai mély gazdasági és társadalmi válság fő okozója ezért nem elsősorban a politikai elit, hanem maga a „társadalom” és az általa támasztott „torz” politikai kereslet. Ennek értelmében a „mélyreható reformok” mindaddig „kiigazítások” maradnak, ameddig a társadalom újraelosztás iránti igénye meg nem változik.

A tanulmány azonban elsősorban nem a konkrét magyarországi események történeti vizsgálatáról szól. Olyan általános modellt épít fel, amely formális eszközökkel elemzi a szocialista múlt hatását a jelenre. Ezáltal egyfelől megmutatja, hogy a vázolt gondolati séma logikailag összefüggő rendszert alkot, és ezen túlmenően azt is, hogy a felépített modell empirikus vizsgálata is fontos lehet. Így a megközelítés alkalmas lehet általános következtetések levonására és a tényekkel való ütköztetésre is.

A tanulmány felépítése a következő. A szakirodalmi ismertetőt a modell részletes bemutatása követi, majd empirikus vizsgálattal igazoljuk a puha szocializmus és a kevert kapitalizmus közötti pozitív korrelációt. Írásunkat összefoglalással zárjuk.

Szakirodalmi összefoglaló

Eltérő fejlődési pályák Közép-Kelet-Európában

Dolgozatunk több ponton is kapcsolódik a szakirodalomhoz, amelyből hármat emelünk ki. Egyfelől több szerző is vizsgálta a különböző posztszocialista fejlődési pályákat. *Bohle–Greskovits* [2007] többek közt a múlt örökségére hivatkozva érvel amellett, hogy a közép-kelet-európai régióban a rendszerváltást követően három különböző fejlődési pálya alakult

¹ Nyilvánvaló, hogy a jelenlegi világgazdasági válság közepette egyik közép-kelet-európai országban sem magas a gazdasági növekedés vagy az általános társadalmi elégedettség. Az állítás arra vonatkozik, hogy Magyarország már a jelenlegi gazdasági recesszió előtt is komoly gazdasági-társadalmi problémákkal szembesült, miközben a régió többi országa a világgazdasági konjunktúrával együtt mozgott, sok esetben jóval felülmúlva az átlagos növekedési ütemet.

² A puha–kemény megkülönböztetés a szocialista rendszer fenntartásának azon költségére vonatkozik, amely a nem piaci koordinációból származik. Ez a megkülönböztetés kulcsfontosságú szerepet játszik az itt következő modellben.

ki. Besorolási szempontjukat *Polányi* [1957/1997] A nagy átalakulás című művéből veszik át. A könyv arról az átváltásról értekezik, amely a piacosság és társadalmi gondoskodás fenntartása között lép fel egy átmenet során. A szerzőpáros szerint ezen átváltás menti választások a régióban három különböző fejlődési pályához vezetnek: a neoliberais állam (balti államok), a beágyazott neoliberalizmus (visegrádi négyek) és – a skála másik végén – a neokorporatista állam (Szlovénia).

Csaba [2007] az állami szerepvállalás mértéke (azaz a közkiadások össztermékhez viszonyított aránya) szerint különít el négy csoportot. Az első csoportban található Csehország, Lengyelország, Magyarország és Szlovénia, ahol „a társadalmi elvárások és az erőviszonyok egyaránt erőteljesen újraelosztó államot hoztak létre.” (761. o.). Az állami újraelosztás mértéke ezekben az országokban 40 százalék felett van. Csaba a második csoportba sorolja a balti államokat és Szlovákiát, ahol az állami szerepvállalás mértéke lényegesen kisebb, 33–37 százalék között mozog. Noha a délkelet-európai országokban (Bulgária, Románia és Horvátország) az állami szerepvállalás mértéke körülbelül azonos a második csoporttal, az ezeket az országokat jellemző jelentős mezőgazdasági túlsúly miatt a szerző külön csoportba sorolja őket. Végül a Független Államok Közössége alkotja az utolsó csoportot. Itt az állami szerepvállalás az összkibocsátás 37-38 százalék körül állandósult. Megkülönböztető jellemzőjük az „állam vezérelte gazdasági modell tartóssá válása, ami a nyersanyagsektor kiemelt jelentőségével társul.” (762 o.).

Szelényi–Wilk [2009] a nagy elosztórendszerek (nyugdíj, egészségügy) reformjait vizsgálva megállapítják, hogy nehezebb gyökeres reformokat véghez vinni azokban az országokban (Csehország, Lengyelország, Magyarország), ahol a lakosság nagy része a szocializmus idején is elfogadható szintű jóléti szolgáltatásokhoz juthatott. A rendszerváltásokat követően ezek az intézményrendszerek fennmaradtak, és átalakításuk nagy társadalmi ellenállásba ütközött. Közép-Kelet-Európa többi országában ezek az intézményrendszerek sokkal alacsonyabb szintű szolgáltatást nyújtottak, így felszámolásuk vagy radikális átalakításuk sokkal egyszerűbb volt.

Bruszt–Stark [1998] a régió rendszerváltásának első szakaszát vizsgálva állapítják meg mennyire fontos szerepet játszik az útfüggőség a teljes régió, ezen belül is az egyes országok egyedi fejlődési pályáinak kialakulásában. A fennálló társadalmi-gazdasági intézményrendszer nagymértékben meghatározza, hogy egy-egy reform a különböző országokban milyen sikerrel jár, és hogyan alakítja a további fejlődési pályát. Ennek kapcsán például részletesen elemzik, hogy egyes országok milyen privatizációs formát választottak.

A különleges magyar szocialista múlt mint a mai bajok fő forrása *Kornai* [1995] és *Muraközy* [2008], [2009] írásokban is megjelenik. Mindketten kiemelik, hogy (főként az elbukott 1956-os forradalom következtében) Magyarországon a szocializmus idején a lakosság jólétének az emelése kiemelten fontos cél volt. A két szerző rámutat, hogy ez a rendszerváltás után sem változott meg, hanem egyedülálló módon öröklődött a mai gazdasági-társadalmi intézményrendszerben. Mindegyik tanulmány fontos szempontokkal és elgondolásokkal bővíti ismeretünket a különböző poszt-szocialista fejlődési pályákkal kapcsolatban. Nem ismerünk azonban olyan tanulmányt, amely formalizált keretben kínál magyarázatot ezen országok közti különbségekre, és tárja fel ezen eltérő pályák mozgatóit. Ez a dolgozat erre tesz kísérletet.

Az újraelosztás politikai gazdaságtanának irodalmához

A tanulmány másfelől az újraelosztás politikai gazdaságtanának egyre szerteágazóbb irodalmához kapcsolódik. Ennek az irodalomnak az alapműve *Meltzer–Richards* [1981] tanulmánya, amely azt a közgazdaságilag jól értelmezhető elgondolást foglalta modellbe, hogy a társadalom gazdagabb tagjai kisebb mértékű újraelosztást tartanak kívánatosnak

szegényebb társaikhoz képest. A szakirodalom azóta egy sor más tényezőt is azonosított, amely befolyásolja az emberek újraelosztással kapcsolatos preferenciáit. Tanulmányunk szempontjából ezek közül a „kommunista szocializáció” hatása a legfontosabb. Több empirikus vizsgálat is kimutatta ugyanis, hogy a posztszocialista országok állampolgárai szignifikánsan nagyobb fokú újraelosztást tartanak kívánatosnak a szocializmussal nem kísérletező országok állampolgáraihoz képest (*Alesina–Fuchs–Schündeln* [2006], *Corneo–Grüner* [2002], valamint *Alesina–Guiliano* [2009]).

Ebben a cikkben ennek a hatásnak a fontosságát elismerve ásunk mélyebbre: arra a kérdésre keressük a választ, hogy azon túlmenően, hogy tudjuk, a posztszocialista országok lakosai általában nagyobb újraelosztást tartanak kívánatosnak, vannak-e különbségek a posztszocialista régiókn belül, azaz az egyes országok között.

A rendszerváltások elméletéhez

Harmadrészt a modell erőteljesen épít a rendszerváltások elméletére, ezen belül is *Acemoglu–Robinson* [2006] munkásságára, de attól több lényeges ponton is eltér. Míg az *Acemoglu–Robinson*-könyv fő célja a demokratikus átmenet és a demokrácia konszolidálódásának megértése, addig a mi célunk elsősorban nem a rendszerváltást előidéző tényezők feltárásában, hanem sokkal inkább az utána zajló, országcsoportonként eltérő fejlődési utak megértésében rejlik. Erre a célra alkalmas az a két elemből álló kiindulópont, amit a szerzők kínálnak (*Acemoglu–Robinson* [2006] xii. o.).

1. *A megközelítés közgazdasági, azaz a szereplők gazdasági ösztönzőkre reagálnak a politikai preferenciáik kialakításakor.* Ennélfogva modellünk azt vizsgálja, hogy a különböző szocialista diktatúrák hogyan hatnak a társadalmi szereplők preferenciáira.³

2. *A különféle társadalmi csoportok között konfliktus van, azaz egy döntés általában az egyik csoportnak kedvez a másik kárára.*⁴ A különböző szereplők különbözőképpen viszonyulnak a két rendszerhez. *Acemoglu* és *Robinson* eredeti modellkeretében a társadalom az oligarchia (kevesek uralma) és a demokrácia (többségi döntéshozatal) között választhat. Továbbá a szerzők megkülönböztetik az elitet és az állampolgárokat. Az elit az oligarchiát részesíti előnyben; mivel oligarchikus rendszerben az adók szintjét alacsonyan tarthatja (egyensúlyban nincs sem adó, sem újraelosztás), és belépési korlátokkal védheti helyzeti előnyét a piacon. Ezzel szemben az állampolgárok a demokráciát részesítik előnyben, itt ugyanis az adók mértéke (és így az újraelosztás) egyensúlyban pozitív nagyságú, és nincs belépési korlát, ezért bárki megjelenhet a piacon. Ez a gondolatmenet azt feltételezi, hogy a demokratikus rendszerben nagyobb a gazdasági értelemben vett társadalmi egyenlőség az oligarchiához képest (*Acemoglu* [2008]).

Az utóbbi feltevés (demokratikus rendszerben nagyobb a társadalmi egyenlőség) a posztszocialista átmenet esetén nem helytálló, és ennek feloldása alapvető módon változtatja meg a modellt. Modellünk a posztszocialista társadalmak két, széles körben megfigyelt jellegzetességére (stilizált tényére) épít. 1. A szocialista rendszerben a társadalmi egyenlőtlenségek kisebbek, mint a kapitalistában. Az átmenet folyamán ezért a társadalmi egyenlőtlenségek megnőnek. 2. A posztszocialista átmenetben megnövekszik a képzetek képzetlenekhez viszonyított relatív bérhozama. Az első feltevést illető-

³ Az állítás nem az, hogy a szereplők kizárólag a gazdasági ösztönzőket veszik figyelembe a politikai attitűdök kialakításánál. *Acemoglu–Robinson* [2006] megmutatják, hogy főbb következtetések robusztusak az ideológiai preferenciák bevezetésére, amennyiben nem ez a meghatározó tényező (211–214. o.).

⁴ Ki kell emelnünk, hogy a marxí fogalommal szemben itt a „csoportérdek” az egyes szereplők egyéni preferenciáiból vezethető le, azaz az egyes szereplők azért csatlakoznak egyik-másik társadalmi csoporthoz, mert egyéni céljaik egyeznek a többi csoporttag egyéni céljaival.

en az *Atkinson–Micklewright* [1992] kötet az elsők között vizsgálta az egyenlőtlenségek alakulását a szocialista országokban. Könyvükben több közép-kelet-európai szocialista ország jövedelemeloszlását hasonlították össze Nagy-Britannia hasonló mérőszámaival. A szerzők azt találták, hogy sem időben, sem az országok között nem volt egyenlő mértékű a jövedelemegyenlőtlenség a szocializmus idején, de alapvetően alacsonyabb volt, mint Nagy-Britanniában, ami fejlettségét tekintve messze lehaladta a volt keleti blokk országait. A második megállapítás tekintetében a kérdéskörrel foglalkozó szerzők egyetértenek abban, hogy a jövedelemegyenlőtlenségek a rendszerváltást követően minden országban szignifikánsan nőttek, és ez a relatív bérhozamok alakulásában is tükröződik (*Aghion–Commander* [1999], *Kertesi–Köllő* [2001], *Kolosi–Sági* [1996], *Milanovic* [1999], *Tóth* [2005]).

E két stilizált tényrt figyelembe véve, ez a modell két alapvető ponton különbözik Acemoglu és Robinson modelljétől. Egyfelől a demokratikus társadalomban lesz nagyobb az egyenlőtlenség, aminek következtében nem feltétlenül minden állampolgár jár jól az átmenettel. Ennek következtében ebben a modellben nem az elit és az állampolgárok között lesz konfliktus, hanem a magas és alacsony termelékenységű dolgozók között.⁵

A modell

Ebben a részben megmutatjuk, hogy *a szocialista múltjuk jellegétől függően a különböző társadalmak (országok) a rendszerváltáskor eltérő mértékű állami újraelosztást igényelnek*. Ennek a gondolatmenetnek a bemutatásához a következő eszközökre lesz szükség. Két rendszert különböztetünk meg: a szocializmust és a kapitalizmust. Ezek a modellben annyiban különbözik egymástól, hogy eltérő mechanizmusok szerint osztják szét a megtermelt jövedelmet a társadalom egyes szereplői között. A társadalmi heterogenitást úgy teremtjük meg, hogy feltevéseink: a társadalom tagjai között vannak magas és alacsony termelékenységűek. A modell kulcsfeltevése, hogy a szocialista rendszer (vagyis egy alapvetően a bürokratikus koordinációra építő rendszer) fenntartása a piaci koordinációra épülő kapitalizmushoz képest veszteséggel jár, vagy másként: a szocializmus fenntartása társadalmilag költséges. Minél keményebb a rendszer, annál drágább fenntartani – a modellben a különböző „szocializmusokat” a fenntartási költségek nagysága mutatja. Ebből a keresztmetszeti eltérésből vezetjük majd le az eltérő fejlődési pályákat. Ebben a fejezetben tehát a megválaszolandó kérdés annyi, hogy *a szocialista diktatúra keménysége hogyan hat a szereplők preferenciáira a rendszerváltás pillanatában*.

Definíciók és feltevések

A modell a magas és alacsony termelékenységű szereplők által elérhető jövedelmet vizsgálja a szocialista és kapitalista rendszerben. Az itt feltárt eredményekből vezetjük le a szereplők motivációit a poszt-szocialista időszakban. Először érdemes definiálni a két rendszert. A szocialista rendszert a következők jellemzik:

1. a termelőeszközök állami tulajdonban vannak;
2. bürokratikus koordináció érvényesül, és mindenkinek azonos a bére;
3. az állampolgárok ugyan formális szavazati joggal rendelkeznek, tényleges beleszólásuk a döntésekbe azonban nincsen.

⁵ A modell természetesen bővíthető, és érdemes is bővíteni, például modellezhető a szocialista elit – és különösen a szocialista nagyvállalatok vezetőinek – preferenciái is.

A kapitalista rendszerre a következőket tesszük fel:

1. a termelőeszközök magántulajdonban vannak;
2. tökéletes verseny és piaci koordináció a jellemző: a szereplők bére megegyezik a határtermékükkel a munkapiaccon;
3. pártok közötti verseny, általános szavazati jog.

Nyilvánvaló módon a két rendszer egyike sem rendelkezik/rendelkezett ezekkel a tulajdonságokkal ilyen tiszta formában, azonban ezek az egyszerűsítő feltevések nagyon megkönnyítik az analitikus elemzést, így érdemes élni velük.

Mindkét rendszerben két csoportot különböztetünk meg; a magas és az alacsony termelékenységű szereplőket. A magas termelékenységű szereplőkről azt feltételezzük, hogy magasabb a határtermékük. A modellben ez úgy jelenik meg, hogy a magas termelékenységűeknek van emberi tőkéjük, míg az alacsony termelékenységűeknek nincs. Az egyes csoportok azt a rendszert preferálják, amelyben magasabb a bérük.⁶

Azt feltételezzük, hogy az első periódusban a társadalmi berendezkedés szocialista. A periódus végén egy külső eredetű, a modellen belül nem magyarázott ok (exogén sokk) következtében a rendszer megváltozik. A második periódusban a társadalom kapitalista berendezkedésű lesz. Végül feltesszük, hogy a két rendszer kibocsátási képessége ugyanakkora. A szocialista rendszer (ha tetszik: a bürokratikus koordináció) fenntartásának azonban lesz költsége, ezért a ténylegesen szétosztható jövedelem mindig kisebb lesz, mint a kapitalista rendszerben. A termelési függvény a következő alakot ölti.⁷

$$Y = H^\alpha L^{1-\alpha}, \quad (1)$$

ahol $0 < \alpha < 1$, az Y a kibocsátást, az L pedig az összes munkaerőt (a teljes népességet) jelöli. A H függvény a gazdaság magas termelékenységű dolgozóinak emberi tőkéjét jeleníti meg. A termelési függvény állandó mérethozadékú Cobb–Douglas-függvény. A magasabb termelékenységűek a H függvény alapján egy additív képzettségi prémiumot kapnak. Ez rendkívül megkönnyíti, és nagyon jól értelmezhetővé teszi majd a társadalmi csoportok és rendszerek közti komparatív statikus elemzést.

Tekintsük először a H függvényt! A gazdaságban $L = L_L + L_H$ számú dolgozó van, ahol L_L jelöli az alacsony, L_H pedig a magas termelékenységű dolgozók számát. Számosságukra nem teszünk kikötést, feltesszük, hogy a magas termelékenységű dolgozók aránya a teljes munkaerő-állományon belül γ , ahol értelemszerűen $0 < \gamma < 1$. Ezek alapján felírható a (2) emberitőke-függvény:

$$H = hL_H = h\gamma L, \quad (2)$$

ahol $h > 1$ mutatja, hogy mennyivel termelékenyebbek a magas termelékenységű dolgozók az alacsony termelékenységűekhez képest. Ha (2)-t behelyettesítjük (1)-be, akkor a termelési függvény a következőképpen írható át:

$$Y = (h\gamma)^\alpha L = (hL_H)^\alpha (L_L + L_H)^{1-\alpha}. \quad (3)$$

Ebből a felírásból látszik a legtisztábban a magas és alacsony termelékenységű dolgozók közti különbség. A következőkben a két rendszer jövedelemelosztását vizsgáljuk.

⁶ Ez a feltevés a közgazdasági megközelítésből adódik. Acemoglu és Robinson modelljükben azt az esetet is megvizsgálják, ahol az egyes szereplőknek ideológiai preferenciáik is vannak, és kimutatják, hogy ez mindaddig nem hat a modell alapvető következtetéseire, ameddig nem ez a meghatározó tényező (*Acemoglu–Robinson* [2006] 211–214. o.).

⁷ A modell *Sørensen–Whitta-Jacobsen* [2007] (161 o.) emberi tőke modelljén alapul. Az eredeti modellben fizikai tőke is szerepel, de mivel ennek itt nincs jelentősége, kivettük a modelltől.

Szocializmus

A szocialista rendszer jövedelmének felosztásánál két meghatározó feltevessel élünk.

1. *Minden szereplő ugyanakkora jövedelmet kap, termelékenységétől függetlenül.* Noha ez nyilvánvalóan szélsőséges feltevés, a stilizált tények alátámasztják azt, hogy a szocialista országokban a jövedelmi egyenlőtlenségek szignifikánsan kisebbek voltak, mint a kapitalista országokban, és a rendszerváltást követően mindenütt jelentősen nőtt a különbség a képzett és képzetlen munkaerő bére között a régióban (Atkinson–Micklewright [1992], Kertesi–Köllő [2001], Tóth [2005]).

2. *A szocializmus fenntartásának költsége van.* Ez a feltevés kulcsfontosságú a modell szempontjából, ugyanis a költségek modellbe foglalásával lesz a szocializmus nettó (jövedelemként szétosztható) kibocsátása kisebb, mint a kapitalizmusé. Ezt a költséget a modellben az f költségfüggvénnyel jelöljük.

A modellben a költségek három tényezőt jelölnek. Először is, a szocializmus fenntartása hatékonyságvesztést okoz, ami az erőforrások rossz szétosztásából és a torz ösztönzők nyújtásából fakad.⁸ Ez a szocializmusnak az a költsége, ami mára általánosan elfogadott.

Másodsorban az elit járadékra tesz szert a diktatúra fenntartásából.⁹ Ez időben és országoként is különbözhetett, és valószínűleg nagyon nehezen mérhető. Ezért ezzel explicit módon ebben az elemzésben nem foglalkozunk. Harmadsorban feltesszük, hogy minél erősebb az elnyomás, annál költségesebb a rendszer fenntartása. Ezt lehet nagyon tágan is értelmezni: úgy, hogy a költségek közé vesszük a diktatúra pszichológiai költségeit, ám az elemzés szempontjából elegendő csak azokat a költségeket szemügyre venni, amelyek csökkentik a potenciális (szétosztható) kibocsátást.¹⁰ A következőkben ezt a költséget modellezzük. A kérdésfelvetés szempontjából ugyanis ennek alakulása lesz döntő.

Az elnyomás erősségét és az általa okozott költséget figyelembe véve, a szocializmusban szétosztható jövedelem a következő alakot ölti:

$$Y^sz = Y - f(E) = (h\gamma)^\alpha L - f(E), \quad \text{ahol } \frac{\partial f}{\partial E} > 0. \quad (4)$$

E az elnyomás erősségét jelöli. „Puhább” rendszerben E alacsonyabb, így a rendszer fenntartásának költsége kisebb. Y az (1)-ből adódó potenciális kibocsátás. Abból a feltevésből, hogy a jövedelemből az állampolgárok egyenlő arányban részesülnek, valamint a (4) alapján adott kibocsátásból azt kapjuk, hogy szocializmusban az állampolgárok jövedelme a következő:

$$w^sz = \frac{Y - f}{L} = \frac{(h\gamma)^\alpha L - f(E)}{L}. \quad (5)$$

Az (5) összefüggés alapján értékelhetjük a diktatúra keménységének hatását. Minél keményebb a diktatúra (minél nagyobb f), annál kisebb az állampolgárok jövedelme, w^sz . Ez az egyszerű összefüggés azt mutatja, hogy kemény diktatúrában rosszabbul élnek a társadalom tagjai, mint ugyanazon strukturális jellemzőkkel rendelkező puha diktatúra állampolgárai.

⁸ Érdemes utalni *Leibenstein* [1966] munkásságára, amely kimutatja, hogy milyen nagymértékű gazdasági veszteségeket okoz a verseny és egyéb ösztönzők hiánya.

⁹ *Atkinson–Micklewright* [1992] kitér arra, hogy az elit számára nem csak a pénzbeli juttatások jelentettek fontos járadékot, hanem azok a privilégiumok is, amelyek révén olyan fogyasztási cikkekhez jutottak, amelyekhez az átlag polgár nem, vagy csak nagyon nehezen tudott hozzáférni.

¹⁰ Itt elsősorban azokra az „elpazarolt” erőforrásokra kell gondolni, amelyek diktatúrában nem végeznek termelékeny tevékenységet. Ilyenek például a börtönben ülő politikai elítéltek, akiknek nincs produktív tevékenységük, ráadásul költséget is okoz a rendszer számára az eltartásuk. Ehhez hasonló költség a magas létszámú rendőrség vagy titkosszolgálat fenntartása, és a társadalom ellenőrzésére fordított többi erőforrás.

Kapitalizmus

Feltevéseink alapján a kapitalizmusban mindenki a határtermékének arányában részesedik a szétosztható jövedelemből (vagyis a bér megegyezik az egyes szereplők határtermékével). A termelési függvény specifikációja alapján a magas, illetve az alacsony termelékenységűek bére a következőképpen alakul:

$$\frac{\partial Y}{\partial L_L} = w_L = (1 - \alpha) \frac{Y}{L} \quad (6)$$

$$\frac{\partial Y}{\partial L_H} = w_H = \left(\frac{\alpha}{\gamma} + 1 - \alpha \right) \frac{Y}{L} = w_L + \alpha \frac{Y}{L_H}. \quad (7)$$

A (7) egyenletből jól látszik, hogy a magas képzettségűek egyfajta képzettségi prémiumot kapnak emberi tőkéjük után, ami hozzáadódik az „alapbérhez” (w_L). Ez a termelési függvény felírásából adódik. Azért választottuk ezt a felírási módot, mert ebből egyértelműen látszik a magas és alacsony termelékenységűek közti különbség, amely szerint a magas termelékenységűek *ceteris paribus* többet termelnek, ezért többet is keresnek.

Felvetődhet a kérdés, hogy miért csak a szocializmusnak tulajdonítunk fenntartási költséget, amikor több reálisan megindokolható költsége a kapitalista rendszernek is van, különösen egy posztszocialista országban.¹¹ Noha ebben a fejezetben a kapitalizmus költségei explicit módon nem jelennek meg, látni fogjuk, hogy a kapitalizmusban maga az egyenlőtlenség növekedése és a jövedelem elosztásának átalakulása jelent majd költséget. Ezen túlmenően, nyilván más tényezők is fontos költséget jelenthetnek.¹² Vegyük észre, hogy az eredmények szempontjából a „költségmentes kapitalizmus” feltevése lazítható, annyit is elég feltennünk, hogy a kapitalizmus működtetése a szocializmusnál alacsonyabb fix költséggel jár, vagy másként: a kapitalizmusban kisebb a rendszerből „kifolyó” (megtermelt, de jövedelemként nem hasznosuló) erőforrás.

A következőkben a kapitalizmusban elérhető béreket hasonlítjuk össze a szocializmusban elérhető bérekkel.

Komparatív statikus elemzés

Most megvizsgáljuk, hogy mely társadalmi csoportok melyik rendszert támogatják. Az előzetes sejtés azt, hogy a magas termelékenységűek a kapitalista rendszert részesítik előnyben a szocialista rendszerhez képest, míg az alacsony termelékenységűek inkább a szocialista rendszert, hiszen az alapvetően kettejük különböző kibocsátását „átlagolja”. Ezt a „tisztá” helyzetet bonyolítják a szocialista rendszernek tulajdonított költségek.

1. ÁLLÍTÁS. A $w_L < w^sz$, amennyiben $\alpha Y > f(E)$.

BIZONYÍTÁS. Az (5) és a (6) felírásából azonnal megkapható ez a összefüggés. ■

A feltétel könnyen értelmezhető. Az αY az a jövedelemtömeg, amiből a képzettségi prémiumot fizetik ki kapitalizmusban, tehát az a rész, amit nem az alacsony termelékenységűek között osztanak szét. Ehhez hasonlóan f az a jövedelemtömeg, ami a potenciális

¹¹ A kapitalizmus néhány rendszerspecifikus vonására és költségére mutat rá Kornai [2008].

¹² A legkézenfekvőbb a munkanélküliség, ami a szocializmus teljes foglalkoztatottságot előíró rendszerében ismeretlen fogalom volt (akárcsak a munkanélküli-segély). Ez egy másik fontos kutatási terület, amit a későbbiekben vizsgálni érdemes.

termelési függvényből kárba vész a szocialista rendszer költségei miatt, azaz nem kerül szétosztásra az alacsony termelékenységűek között. Az egyenlőtlenség két oldala tehát a potenciális kibocsátásnak az a része, amely az egyik, illetve a másik rendszerben nem az alacsony termelékenységűek között kerül szétosztásra. Amennyiben a képzettségi prémium jövedelemtömege (αY) nagyobb, mint a szocializmus költsége (f), úgy az alacsony termelékenységűek a szocializmust részesítik előnyben. Ahogyan növekszik a szocializmus fenntartási költsége, azaz ahogy egyre csökken a szocializmusban szétosztható jövedelem, egyre nagyobb annak a valószínűsége, hogy az alacsony termelékenységűek inkább a kapitalizmust választanák. *Megállapítható tehát, hogy a keményebb szocializmusban az alacsony termelékenységűek (is) jól járnak a kapitalista átmenettel.*

2. ÁLLÍTÁS. A $w_H > w^s$, azaz a magas termelékenységű dolgozók mindig a kapitalista rendszert részesítik előnyben a szocialista rendszerrel szemben.

BIZONYÍTÁS. Az (5) és a (7)-ből a 2. állítás: $\frac{Y}{L} \left(\frac{\alpha}{\gamma} + 1 - \alpha \right) > \frac{Y - f(E)}{L}$. Átrendezéssel $Y \left(\frac{\alpha}{\gamma} - \alpha \right) > -f(E)$. A bal oldali tag akkor pozitív, ha teljesül, hogy a zárójelben levő tag nagyobb, mint nulla, azaz $\frac{\alpha}{\gamma} - \alpha > 0$. Ebből azt kapjuk, hogy $\gamma < 1$, ami definíció szerint teljesül.

A két állítás azt mutatja, hogy a magas termelékenységűek mindig jól járnak a kapitalizmussal, míg a költségek nagyságától függ, hogy az alacsony termelékenységűeknek melyik rendszerben magasabb a bérük. Minél nagyobb a szocializmusban nem hasznosuló kibocsátás, annál költségesebb a rendszer fenntartása, így annál kevesebb a szétosztható jövedelem. Minden állampolgárnak csökken a bére, így nő annak a valószínűsége, hogy még az alacsony termelékenységűek is jobban járnak a kapitalista rendszerrel, noha a magas termelékenységűekhez képest kevesebbet fognak keresni.

A politikai folyamat

Láttuk, hogy a szocialista rendszer jellege (hatékonysága) meghatározza az egyes társadalmi csoportok preferenciáit a két rendszerrel kapcsolatban. Megmutattuk, hogy van olyan eset, amikor a teljes társadalom a kapitalista rendszert támogatja a szocialista rendszerrel szemben, és van olyan is, ahol a társadalom alacsony és magas termelékenységű tagjai között konfliktus van. Ebben az esetben a kapitalizmusba való átmenet esetén az alacsony termelékenységűek bére csökken, a magas termelékenységűeké pedig növekszik.

A kérdés az, hogy ezek a preferenciák hogyan épülnek be a politikai folyamatba, és ez milyen fejlődési pályához vezet. Ebben a részben igazoljuk a hipotézis második felét, azaz megmutatjuk, hogy a kiinduló helyzetre jellemző társadalmi preferenciák eltérő fejlődési pályákhoz vezetnek. A két pályát *tiszta kapitalizmusnak* és *kevert kapitalizmusnak* nevezzük. A kettő az állami újraelosztás mértékében különbözik. Tiszta kapitalizmus akkor alakul ki, ha a társadalom mindkét csoportja (az alacsony és a magas termelékenységűek is) magasabb bérhez jutnak a kapitalizmusban. Ebben az esetben az újraelosztás mértékéről történő szavazáson az alacsony termelékenységű mediánszavazó preferenciáit ugyanazok a tényezők alakítják, mint bármely más társadalomban, amelynek nincs szocialista múltja.¹³

¹³ Ne felejtjük el ugyanakkor, hogy a posztszocialista társadalmakban e tényről függetlenül nagyobb újraelosztást tartanak kívánatosnak!

Ezzel szemben kevert kapitalizmus akkor alakul ki, ha az alacsony termelékenységű csoport bére csökken a kapitalizmusban. Ebben az esetben azt feltételezzük az újraelosztás mértékéről történő szavazáson, hogy az alacsony termelékenységű mediánszavazó preferenciáit nemcsak a „hagyományos” tényezők alakítják, hanem meghatározó szerepet játszik az átmenetből fakadó veszteségérzet is. Megmutatjuk, hogy ebben az esetben az alacsony termelékenységű mediánszavazó a magasabb állami újraelosztás segítségével szocialista bérét kívánja fenntartani. Ennek eredményeképpen kevert kapitalizmusban *ceteris paribus* magasabb lesz az állami újraelosztás, mint tiszta kapitalizmus esetén. Itt most ezt a gondolatmenetet igazoljuk.

Atkinson–Micklewright [1992] (2–3. o.) szerint a különböző országok társadalmi-gazdasági intézményrendszereit fel lehet úgy fogni, mint egyfajta választást egy közömbösségi görbe mentén, ahol az egyik tengelyen a jövedelmi egyenlőség, a másikon pedig a gazdasági hatékonyság található.¹⁴ Az átmenet ebben az értelemben elmozdulás lenne a nagyobb egyenlőség felől a gazdasági hatékonyság felé. Ezt a gondolkodási keretet használjuk mi is az átmenet megértéséhez. A stilizált tények valóban alátámasztják azt az elgondolást, hogy a szocialista rendszer a jövedelemegyenlőséghez való közelítésben, míg a kapitalista rendszer a hatékonyság (növekedés) biztosításában sikerebb. Vajon van összefüggés vagy valamifajta átváltás a kettő között? Miért lehet fontos egy átmeneti gazdaságban a kettő közötti választás?

Persson–Tabellini [1994] híres tanulmánya az egyenlőtlenség és a hatékonyság közti összefüggést vizsgálja.¹⁵ A *Meltzer–Richards* [1981] modell egy dinamizált és endogén növekedéssel bővített változatában mutatják meg, hogy a nagymértékű társadalmi egyenlőtlenségek csökkentik a növekedést. A modell két elemből áll. Először is a *Meltzer–Richards*-modell mintájára a nagyobb társadalmi egyenlőtlenség magasabb állami újraelosztáshoz vezet. A gazdagoktól elvont jövedelem az eredeti modellel ellentétben azonban nem a munkára, hanem a beruházásokra hat fékezően.¹⁶ A magas adók csökkentik a vállalkozók számára a befektetések hozamát, így a beruházások visszaesnek. A második lépésben kapcsolódik össze a magas újraelosztás az alacsony növekedéssel. A modell ugyanis egy endogén növekedésű *AK* modellen alapul [a kibocsátás $Y(t) = AK(t)$. A $K(t)$ tőke határterméke A , amely időben állandó], így az alacsonyabb beruházás alacsonyabb növekedési ütemhez vezet, azaz romlik a gazdasági hatékonyság.

A modellt a következőképpen alkalmazzuk. Az alacsony termelékenységű mediánszavazó azzal a döntési helyzettel szembesül, hogy növelheti kapitalizmusbeli bérét, de ennek ára az a hatékonyságvesztés, ami az adózással *Persson–Tabellini* [1994] modelljének mintájára bekövetkezik. Ily módon teremtjük meg – *Atkinson–Micklewright* [1992] elgondolását követve – az egyenlőség és a hatékonyság közti átváltást.

Az 1. ábra a különböző „szocializmusok” alapján kialakuló eseteket mutatja. Az 1. eset az úgynevezett kemény szocializmus pályája, itt ugyanis a kapitalista bér magasabb a szocialistánál az alacsony termelékenységű szereplők számára. A 2. eset az úgynevezett puha szocializmus pályája, ugyanis ebben az esetben a szocialista bér magasabb a kapitalistánál az alacsony termelékenységű szereplők számára. *Atkinson–Micklewright* [1992] nyomán egy közömbösségi térképen ábrázoljuk az alacsony termelékenységűek döntési helyzetét, valamint az átváltást a jövedelem és a hatékonyság között.

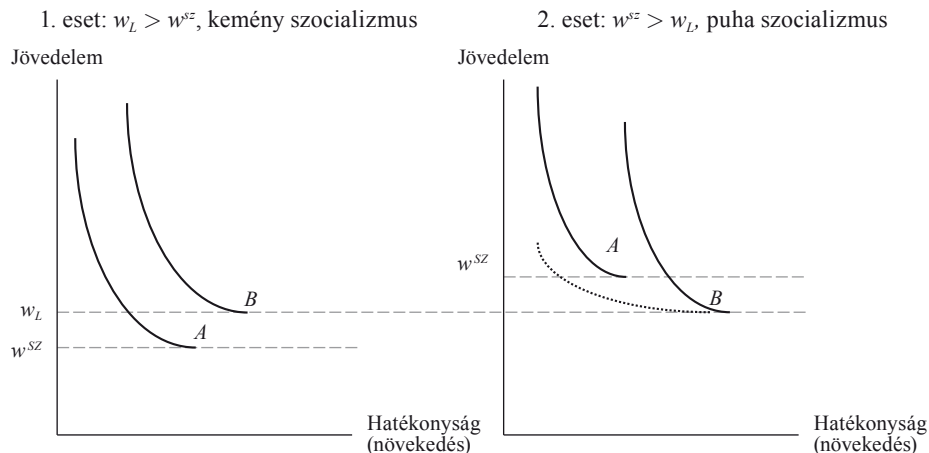
¹⁴ A gazdasági hatékonyságon itt az erőforrások hatékony elosztását értjük, azaz adott erőforrás ahhoz a gazdasági szereplőhöz kerül, aki azt a legeredményesebben tudja felhasználni.

¹⁵ *Alesina–Rodrik* [1994] tanulmánya ugyanezt a gondolatmenetet mutatja be, kissé eltérő modellezési eljárással.

¹⁶ Az eredeti modellben nincs tőke, míg *Persson–Tabellini* [1994] egy *AK* modellt használ. Az endogén *AK* modelltől lásd például *Romer* [1986].

1. ábra

A politikai folyamat szemléltetése

..... Az alacsony termelékenységű mediánszavazó preferenciái szerint a kevert kapitalizmus választása

Az ábrán az alacsony termelékenységűek jövedelmét tüntettük fel.¹⁷ A vízszintes tengelyen szerepel a hatékonyság. Azért van átváltás hatékonyság és jövedelem között, mert azt feltételezzük, hogy az alacsony termelékenységűeknek újraelosztás révén biztosított magasabb jövedelmé¹⁸ – Persson–Tabellini [1994] modelljének mintájára – rontja az erőforrások allokációját. A hatékonyságot fel lehet fogni a magasabb növekedési ütemből származó többletjövedelem jelenértékéent. Ebben az értelmezésben az alacsony termelékenységű dolgozónak a mai és jövőbeli jövedelme között kell meghatároznia a számára optimális átváltást.

A döntési helyzet a következőképpen alakul. Az első periódus végén lezajlik a rendszerváltás, és ez visszafordíthatatlan. Mind a strukturális, mind a politikai átalakulások lezajlanak. A mediánszavazó (akiről feltételezzük, hogy alacsony termelékenységű) dönt az újraelosztás mértékéről. Az egyszerűség kedvéért itt a semekora és a pozitív összegű újraelosztás között kell döntenie. Döntését azonban inkább úgy érdemes felfogni, mint a tiszta és kevert kapitalizmus közötti döntés. Tiszta kapitalizmusban az újraelosztás mértékét olyan tényezők határozzák meg, mint bármely más kapitalista társadalomban. Kevert kapitalizmus esetén azonban *ezen tényezőkön felül* az alacsony termelékenységű mediánszavazó egyfajta kompenzációt követel a rendszerváltás során ért jövedelemcsökkenéséért cserébe. Ily módon az alacsony termelékenységű dolgozó végső soron arról dönt, hogy kéri-e a hagyományos újraelosztáson felül még többet.

Az ábrán az *A* pont a kevert kapitalizmus esetét szemlélteti, azaz az alacsony termelékenységű dolgozó fenntarthatja szocialista bérét a jövedelem újraelosztása révén. A *B* pont a tiszta kapitalizmus esetének felel meg, itt ugyanis nincs újraelosztás, mindenki a határtermékét kapja. A döntés teljesen egyértelmű abban az esetben (a bal oldali ábrán), ahol az alacsony termelékenységűeknek is magasabb a jövedelmük kapitalizmusban. Ebben a helyzetben ugyanis nincs átváltás jövedelem és hatékonyság között, hiszen a tiszta kapitalizmus (azaz a *B* pont) választásával mindkét dimenzióban jobban jár.

¹⁷ Mivel a modellben összesen két csoportot különböztetünk meg, az alacsony termelékenységűek csak úgy tehetnek szert több jövedelemre, ha azt a magas termelékenységűektől vonják el. Így az alacsony termelékenységűek számára a nagyobb jövedelem egyben nagyobb társadalmi egyenlőséget is jelent.

¹⁸ Tehát minden jövedelem, amit a kapitalizmusban a határtermék felett kapnak.

Az érdekes eset nyilvánvalóan az, ahol az alacsony termelékenységű dolgozónak csökken a jövedelme a kapitalizmusban, így tényleges átváltással szembeül jövedelem és hatékonyság között (vagy ha úgy tetszik, mai jövedelme és jövőbeli jövedelmei között). A kimenet ily módon attól függ, hogy az alacsony termelékenységű mediánszavazónak pontosan milyenek a preferenciái – azaz mennyi mai jövedelemcsökkenést hajlandó elviselni egységnyivel magasabb hatékonyságért cserébe. Az ábrán mindkét esetet feltüntettük. Ennek értelmében az alacsony termelékenységű mediánszavázó akkor választja a kevert kapitalizmust, ha preferenciái a pontozott vonal szerint alakulnak.

A modell állításai a következőkben foglalható össze. Ha a szocialista rendszer eredetileg kemény volt (nagy hatékonysági veszteséggel járt), akkor a rendszerváltással mind az alacsony, mind a magas termelékenységű dolgozók jól járnak. A kapitalista rendszerben mindkét csoport magasabb bérré tesz szert. Ennek megfelelően a mediánszavázó – csoportjától függetlenül – a tiszta kapitalizmust választja, amelyben az újraelosztást pusztán a szakirodalomból ismert (vagy régebbi kapitalista országokra is jellemző) tényezők befolyásolják. Ezzel ellentétben a puha szocialista rendszer esetén konfliktus lesz a társadalmi csoportok között. Az alacsony termelékenységűek bére kapitalizmusban csökken, míg a magas termelékenységűeké növekszik. Ha a mediánszavázó alacsony termelékenységű, akkor elképzelhető, hogy a kevert kapitalista rendszert választja, amelyben az újraelosztás *ceteris paribus* magasabb, mint a tiszta kapitalista rendszerben.

Két további megjegyzés szükséges. Egyfelől, fontos hangsúlyoznunk, hogy ezek az eredmények nem mondanak ellent annak a megfigyelésnek, hogy a posztszocialista országokban az újraelosztás általában véve nagyobb. Az itt bemutatott modell ezt a megállapítást kívánja kiegészíteni oly módon, hogy magyarázatot ad a posztszocialista régió *belüli* eltérésekre. Másfelől az eredmény tartalmazza azt a következtetést is, hogy a kevert kapitalizmus pályája hosszú távú növekedési áldozattal jár. Megállapításainkat érdemes konkrét példával illusztrálni. Magyarország esetében gyakorta hangzik el az megállapítás, hogy a rendszerváltás politikai elitje sodorta az országot az alacsony növekedéssel és magas újraelosztással jellemezhető nem túl vonzó helyzetbe. Vizsgáljuk meg ezt a megállapítást a modell tükrében!

Ebben a keretben a politikai passzív cselekvőként hajtja végre a társadalmi akaratot. Ez abból adódik, hogy a mediánszavázó elmélete a kereslet oldaláról közelíti meg a politikai folyamatot. A modell rámutat arra, hogy a politika – legalábbis ennek az elméletnek az olvasatában – nem más, mint a társadalom tükörképe, azaz a politika akkor is kielégíti a társadalmi akaratot, ha az szélsőségesen magas – akár súlyos növekedési áldozatban is mérhető – igényeket támaszt az újraelosztás iránt. A modell ezen értelmezése szerint a „szabadulás” a kevert kapitalizmusból nem egyszerű folyamat, hiszen az intézményeket (itt: az újraelosztás mértékét) a választók preferenciái alakítják. Ebből adódóan minden „reform” középtávon kudarca van ítélve addig, ameddig a társadalom preferenciái nem változnak meg. A kérdés ennek következtében tehát az, hogy az elkövetkező időszakban – látva a kevert kapitalizmus növekedési veszteségeit – hajlamosabb lesz-e a társadalom vállalni az átalakulás költségeit, vagy tovább halad ezen a – kevert kapitalizmusnak nevezett – fejlődési pályán.

A modell empirikus vizsgálata

Ebben a részben az előzőkben levezetett gondolatmenetet igyekszünk empirikusan alátámasztani néhány egyszerű mutató segítségével. A vizsgálat tárgyából adódóan a minta elemszáma eleve nagyon szűk, így bonyolultabb ökonometriai becslések elvégzésére

nincsen lehetőség.¹⁹ Így az oksági viszony bemutatása helyett csak annyit mutatunk meg, hogy a puha szocializmus és a kevert kapitalizmus között pozitív korreláció van.

A modellben a puha szocializmus azért vezet kevert kapitalizmushoz, mert a társadalom tagjai a szocialista rendszerben relatíve jól élnek, és az alacsony termelékenységek hosszú távú veszteségeként élnek meg az átmenetet. Érdeemes megnézni, hogy valóban igaz-e, hogy azokban az országokban nagyok ma a szociális kiadások és az állam mérete (ezek lesznek ugyanis a kevert kapitalizmus mértékének a mérőszámai), ahol a társadalom tagjai a szocialista rendszerben jobban éltek.²⁰

A szocialista „jólét” számszerűsítéséhez különböző tartós fogyasztási cikkek (televízió, telefon, személygépkocsi, lakásméret) állományi adatait válogattuk ki. Ennek az az előnye, hogy – mivel tartós fogyasztási cikkek állományi adatairól van szó – e mutatók változása évről évre megfelelően kicsi ahhoz, hogy ne kövessünk el túlon túl nagy hibát, ha közvetlenül a rendszerváltást követő időszakból vesszük az adatokat. Ily módon az egyes országok esetében nem a régi szocialista időszakból lesznek adataink, hanem közvetlenül az 1990-es évek rendszerváltását követő időszakból. Emiatt a megfeleltetés egyértelmű lesz a szocialista és kapitalista adatpontok között, továbbá a minta elemszáma lényegesen megnő.

Természetesen ennek az eljárásnak is megvannak a maga hátulütői. A legfontosabb kérdés, hogy az 1990-es tartós fogyasztási cikkek állománya valóban a szocialista fogyasztást tükrözi, vagy itt már olyan adatokat látunk, amelyek az országoként eltérő irányú és sebességű változásokat is magukban foglalják. Ezt a feltevést sajnos szinte lehetetlen ellenőrizni, mivel az újonnan létrejött utódállamokban nem állnak rendelkezésre ennél korábbi adatok. Mindazonáltal két okból mégis helytálló lehet az eljárás. Egyfelől 1990-re szinte mindenhol megindult a transzformációs visszaesés, ami valószínűtlenné teszi, hogy a lakosság bármely országban is nagyobb beruházásokba kezdett volna. Másfelől, ha fel is tételezzük, hogy a lakosság a rendszerváltás időszakában jelentős mértékben növelte tartós fogyasztási cikkek állományát, valószínű, hogy ott nőtt jobban ezeknek az állománya, ahol addig adminisztratív (és nem pénzbeli) korlátai voltak a fogyasztási cikkek beszerzésének. Az adminisztratív korlátok pedig várhatóan ott voltak magasabbak, ahol a szocialista rendszer korábban is keményebb volt. Ezzel az érveléssel belátható, hogy – amennyiben az általunk feltételezett mechanizmus érvényesül, úgy – az 1990-es adatokon végzett korrelációs számítások lefele torzítottak.

Négy különböző fogyasztási mutatóra számítottunk együttmozgást. Ezek a következők:

- ezer lakosra jutó televíziók száma,
- ezer lakosra jutó telefonkészülékek száma,
- ezer lakosra jutó személygépkocsik száma,
- épített lakások átlagos nagysága (négyzetméter).

Ezek közül a legjobb mutató az épített lakások átlagos nagysága. A balti országok esetében ugyanis nem sikerült megfelelő adatot találni a televízió és telefonkészülékek számára, ami

¹⁹ Különböző megfontolások alapján több országot is kihagytunk a mintából. Rendkívül nehéz volt megfelelő minőségű adatokat találni a rendszerváltást megelőző időszakból az országok egy tág csoportjára vonatkozóan. Ezt tovább nehezítette az a probléma, hogy a régió politikai térképe a rendszerváltással együtt nagyban átalakult. Így sok esetben nehéz volt a szocialista adatok összepárosítása mai adatokkal. A délszláv háború miatt Szlovénia kivételével kihagytuk a teljes egykori Jugoszláviát. A FÁK-országok esetében nem egyértelmű a modell alkalmazhatósága. A modell ugyanis erőteljesen épít a demokratikus intézmények meglétére a mediánszavazó elméletén keresztül. A demokrácia megléte ezen országcsoporton belül azonban meglehetősen bizonytalan, így ezek az országok is kimaradtak a mintából. A minta így módon tíz országra szűkült. Ezek Bulgária, Csehország, Észtország, Lengyelország, Lettország, Litvánia, Magyarország, Szlovákia, Szlovénia és Románia.

²⁰ Ez csupán az egyik módja a hipotézisvizsgálatnak. Egy korábbi dolgozatban (Juhász [2009]) azt is megmutattuk, hogy szoros korreláció van a szocializmus keménységének egy mutatószáma (országba érkező turisták száma) és az állami kiadások nagysága között. Az itt bemutatott együttmozgás azért meggyőzőbb, mert közvetlenül vizsgálja a modell működési mechanizmusát, nevezetesen azt, hogy a puha szocializmus a társadalom tagjainak a jólétén keresztül vezet kevert kapitalizmushoz. Ezen túlmenően e módszerrel a mintaelemszám is nagyobb, ami meggyőzőbbé teszi a számításokat.

jelentősen csökkenti a minta elemszámát. Ez azért is probléma, mert a három balti ország a jóléti kiadások és az állam mérete tekintetében nagyobb szóródást visz a mintába, mivel ezek azok az országok, amelyek állami kiadásai a legalacsonyabbak. Kihagyásuk a mintából sokkal homogénebbé teszi az egész csoportot az általunk érdekesnek tartott szempont szerint.²¹

A személygépkocsik esetében felvetődik az a probléma, hogy ezek száma adott országban nemcsak az általános jólét szintjétől, hanem technológiai tényezőktől is függhetett. Elképzelhető ugyanis, hogy a nemzetközi kereskedelem korlátozása miatt azokban az országokban, ahol nem belföldi termelésből, hanem külkereskedelemből elégítik ki a lakosság személygépkocsik iránti igényét, *ceteris paribus* alacsonyabb a személygépkocsik száma. Ezzel a mutatóval más probléma is felvetődött, erre a későbbiekben kitérünk.

Az épített lakások átlagos alapterületével kapcsolatban ilyen jellegű problémák nincsenek. Mivel a szocialista rendszerben a lakhatás biztosítása még az 1980-as évek végén is állami feladat volt, elképzelhető, hogy azokban az országokban építettek több és nagyobb lakást, ahol a társadalom tagjainak jóléte fontos volt.²² Az 1. táblázatban azt a két mutatószámot tüntettük fel, amelyek esetében minden országra sikerült adatot találni 1990-re, valamint a szociális kiadások nagyságát és az állam méretét a rendszerváltás után időszakban. E két utóbbi mutató az Eurostat adatbázisából származik. Előbbi a szociális kiadások, míg utóbbi a teljes állami kiadások GDP-hez viszonyított, százalékos arányát mutatja.

1. táblázat
A hipotézis számszerűsítéséhez használt mutatók

Ország	Jólét mutatószámai (1990)		Kapitalista pálya (2005)	
	ezer lakosra jutó személygépkocsik száma	épített lakások alapterülete (négyzetméter)	állam mérete (százalék)	szociális kiadások nagysága (százalék)
Bulgária	147	71,7	39,3	11,9
Csehország	228	82,5	45,0	12,6
Észtország*	153	61,6	34,0	9,1
Lengyelország	138	77,2	43,3	15,7
Lettország*	106	60,6	35,6	8,4
Litvánia*	n. a.	64,0	33,3	8,6
Magyarország	185	89,9	50,1	14,6
Románia	55	64,5	33,5	8,9
Szlovákia	165	72,8	38,1	12,4
Szlovénia	289	92,9	45,3	15,7
Átlag	162,9	73,8	39,8	11,8
Szórás	67,5	11,7	5,9	2,9

*Észtország, Lettország és Litvánia személygépkocsik számára vonatkozó adatai nem álltak rendelkezésre a KSH-nál, így azokat a megfelelő országok statisztikai hivatalainak honlapjáról töltöttük le (*SE* [2009], *Lett Statisztikai Hivatal* [2009]). Litvánia csak 1995-től kezdődően rendelkezik ilyen adatokkal.

Forrás: KSH [2001], *Eurostat* [2009a] és [2009b].

²¹ Az ezer lakosra jutó telefonkészülékekkel és televíziókkal kapcsolatos számítások *Juhász* [2009] 1. függelékében található.

²² Természetesen az is igaz, hogy azokban az országokban volt nagyobb mértékű a lakásépítés, ahol a lakosság ezt meg tudta magának engedni – a hatósági árak miatt azonban ez részben az állam választásának a kérdése lehetett: hajlandó volt-e az adott ország azért eladósodni, hogy állampolgárainak nagyobb jólétet biztosítson?

Az 1. táblázatból kitűnik, hogy a minta szórása a személygépkocsik esetében viszonylag nagy. Románia nagyon kilóg az ezer lakosra jutó személygépkocsik számát illetően, ráadásul a mintaátlagot is jelentősen lehúzza. Csehország és Szlovénia értékei pedig jelentősen meghaladják a mintaátlagot. Továbbá figyelemre méltó, hogy az észt adat relatíve magas, különösen a lethez viszonyítva. Az észt statisztikai hivattal történt egyeztetés során kiderült, hogy egy különleges rendelkezés értelmében az 1980-as évek legvégétől nagy számban kezdtek olcsó, használt autókat importálni, így enyhítették a nagyarányú kielégítetlen keresletet. Ennek értelmében ezekben az években jelentősen nőtt a személygépkocsik száma.²³ Ezek alapján látható, hogy ez a mutató nem a legszerencsésebb. A személygépkocsik alapján számított korrelációk mindazonáltal közepesen erős kapcsolatot jeleznek, ami – figyelembe véve a mutatót terhelő esetleges problémákat – biztató.

Az 1. táblázat második számoszlopában az 1990-ben épített lakások átlagos alapterülete látható. Ez az adatsor több szempontból is jobbnak tűnik, mint a személygépkocsikra vonatkozó. Az átlagos méretet ismét Csehország és Szlovénia, valamint Magyarország adata haladja meg jelentősen, átlag alatt pedig a balti országok és Románia található, azonban itt fontos megjegyezni, hogy Románia egyáltalán nem lóg ki a mintából. Előzetesen is erre a sorrendre számítottunk. Megnyugtató, hogy nincs olyan nagy szóródás a baltiak, illetve a volt Csehszlovákia utódállamai között, mint amit a személygépkocsik esetében láttunk. Ezek alapján úgy tűnik, hogy ez a mutató jól tükrözi az általunk mérni kívánt hatást.

A tartós fogyasztási cikkek, valamint a kevert kapitalizmus két mérőszáma közti korrelációs együtthatókat a 2. táblázat tartalmazza. Az eredmények igencsak biztatók: a számított korrelációk erősek, továbbá az előjelük is megegyezik az általunk várttal. A mért együttmozgás azt mutatja, hogy minél nagyobb volt az épített lakás átlagos alapterülete a rendszerváltás pillanatában, annál magasabb lesz a szociális kiadások nagysága, illetve az állam mérete a rendszerváltást követően. A jobb szemléltetés kedvéért a 2. ábra is ezt az együttmozgást ábrázolja.

2. táblázat

Együttmozgás szocialista jólét és kapitalista kimenet között

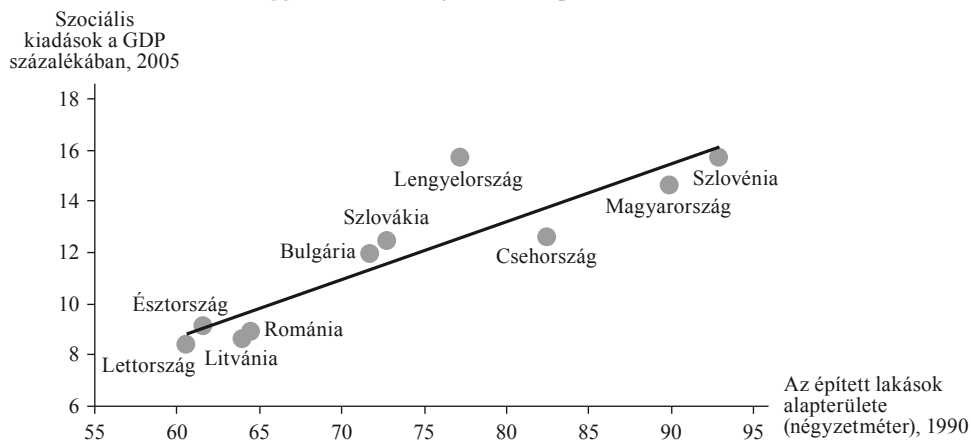
Kapcsolat	Korrelációs együttható
Személygépkocsi–állam mérete	0,69
Személygépkocsi–szociális kiadások	0,67
Alapterület–állam mérete	0,94
Alapterület–szociális kiadások	0,90

Az országok relatív elhelyezkedése megfelel az előzetes elgondolásnak. Azokban az országokban alacsony a szociális kiadások GDP-hez viszonyított aránya, ahol a lakosság életszínvonala az előző rendszerben meglehetősen alacsony volt. Ehhez hasonlóan, ott magasabb most a szociális kiadások aránya, ahol a lakosság relatíve jól élt a szocialista rendszerben. Az előzőekben felvázolt modell két pályát különböztet meg: tiszta, illetve kevert kapitalizmus. A valóságban nyilvánvalóan nem ilyen egyértelmű a két fejlődési pálya közti elkülönülés. Az egyes országokra úgy érdemes tekinteni, mint amelyek közelebb vagy távolabb állnak egyik vagy másik fejlődési pályától.

Eredményeink biztatók, azonban nem szabad szem elől téveszteni, hogy ezek a számítások együttmozgások feltérképezésére alkalmasak, oksági viszonyok alátámasztására nem. Ezért különösen fontos megvizsgálni, hogy ez az együttmozgás más, nem posztszocialista országok esetében is megtalálható-e. A felhasznált adatokat, valamint a korrelációs számítás eredményeit a 3. táblázat foglalja össze.

²³ Az információ forrása: személyes levelezés az észt statisztikai hivatal információs szolgálatának vezető szakértőjével.

2. ábra
Összefüggés a szocialista jólét és a kapitalista kimenet között

3. táblázat
Ellenőrző számítások

	Épített lakások alapterülete (négyzetméter), 1990	Ezer lakosra jutó személygépkocsi száma, 1990	Szociális kiadások a GDP százalékában, 2005
Ausztria	99,0	409	19
Belgium	202,2	386	16
Dánia	n. a.	314	16
Finnország	79,9	384	17
Franciaország	n. a.	415	18
Görögország	93,2	164	16
Hollandia	n. a.	372	11
Írország	95,5	228	9
Luxemburg	126,2	474	15
Nagy-Britannia	n. a.	381	13
Németország	97,9	485	19
Norvégia	138,0	406	13
Olaszország	157,4	435	17
Portugália	n. a.	249	15
Spanyolország	n. a.	306	12
Svájc	n. a.	436	12
Svédország	51,8	429	17
Átlag	114	369	15
Szórás	43	89	3

A szociális kiadásokkal való korrelációs együttható

Nyugat-Európa	-0,11	0,35
Posztszocialista országok	0,90	0,67

Megjegyzés: emlékeztetésképpen a táblázat alsó sora tartalmazza a posztszocialista országok körében mért együttmozgást.

Forrás: KSH [2001] és Eurostat [2009a] és [2009b].

Ha például a legjobbnak ítélt szocialista jóléti mutatót (1990-ben épített lakások alapterülete) és a későbbi szociális kiadások közti korrelációt kiszámítjuk a nyugat-európai országok egy tág csoportjára, akkor azt látjuk, hogy ebben a térségben nincsen kimutatható együttmozgás a lakás alapterülete és a szociális kiadások között, a korreláció értéke $-0,11$, azaz még az együttmozgás iránya is megfordul.

Látható, hogy a minta legalább olyan heterogén, mint a posztszocialista országcsoporthé. A mintában nemcsak nagyon fejlett országok találhatók, hanem olyan országok is, amelyek – különösen az 1990-es évek elején – az egy főre jutó jövedelem tekintetében igencsak elmaradtak a fejlett nyugat-európai országoktól. Továbbá nemcsak EU-országok, hanem olyanok is szerepelnek a mintában, amelyeknek nem kellett megfelelniük az eurózónához való csatlakozás kritériumainak. Ezek a „külső” kényszerek ugyanis torzíthatják a 2005. évi szociális kiadásokra és állam méretére vonatkozó adatokat.

A személygépkocsikra számított korrelációs mutatót tekintve is jelentős az eltérés a posztszocialista és nyugat-európai térség között. Ennek alapján arra következtethetünk, hogy az általunk mért, az életszínvonal (tartós fogyasztási cikkek) és a nagyvonalú jóléti juttatások közötti összefüggés nem mutat általánosan érvényes törvényszerűséget. Az eredmények mindazonáltal erősebbek lennének, ha a kapcsolat más életszínvonal-mutatók esetében is fennállna. A kutatás egyik további iránya lehet az empirikus vizsgálat bővítése.

Következtetések

A bemutatott elméleti és empirikus eredmények alátámasztják azt a hipotézist, hogy a posztszocialista régió belül az egyes országok nem azonos fejlődési pálya mentén haladnak. A tiszta és a kevert kapitalista fejlődési pálya közti különbség az állam mai szerepvállalásában érhető tetten. A tanulmány legfőbb eredménye azonban nem a két fejlődési pálya feltárásában rejlik, sokkal inkább a működési mechanizmus kimutatásában. A kevert kapitalizmus elemzésekor ugyanis világosan látszik, hogy ez a sok szempontból nemkívánatos pálya nemcsak elhibázott politikai döntések következtében alakulhat ki, hanem a társadalom mélyen gyökerező preferenciáiból is levezethető. Ilyen értelemben egyáltalán nem világos a kiút a kevert kapitalizmusból.

Felvetődik a kérdés, hogy mit lehet kezdeni ezzel a megállapítással. A politikai gazdaságtan irodalmára gyakorta jellemző, hogy eredményei nem adnak útmutatást a cselekvési lehetőségekkel kapcsolatban. Feltárnak egy problémát, de mivel a jelenség és a jelenlegi egyensúly a szereplők igényeit (endogén preferenciáit) tükrözik, nehéz rámutatni arra, hogyan lehet az egyik egyensúlyi pontból a másikba kerülni. Ebben az esetben sincsenek egyszerű válaszok, de a bemutatott modell segítségével talán közelebb juthatunk a jelenség megértéséhez.

A kutatást számos irányban lehet továbbfejleszteni. Ezek közül kettőt emelünk ki röviden. Egyfelől, ebben a cikkben a tiszta és kevert kapitalizmus fogalmát nagyon egyszerűen határoztuk meg. A definícióval azt a fajta átváltást szerettük volna érzékeltetni, ami a hatékonyság (növekedés) és az aránytalanul magas újraelosztási arány között feszül. A posztszocialista országok közti különbségek ennél nyilván gazdagabbak. Fontos lenne a modell bővítése néhány további lényeges tényezővel, amely mind a tiszta és kevert kapitalizmus fogalmának, mind a modell általánosabb következtetéseinek gazdagabb tartalmat adna. Ilyen lehet például az az elgondolás, amely szerint azokban az országokban utasítják el nagyobb mértékben a szocialista múltat, ahol a kommunista rendszer a független államiség elvesztésével párosult (például Szlovákia és balti államok).

A másik továbbfejlesztési irány ennél általánosabb és nagyobb ívű feladatot jelöl ki. Érdekes lenne megvizsgálni, hogy a nem szocialista demokratikus átmenetek estében is

érvényesül-e az itt azonosított hatás. Vajon meg lehet különböztetni a demokratikus átmeneteket az őket megelőző diktatúra keménysége szerint? Míg az alkalmazott jelentősége az előbbinek nagyobb, elméleti szempontból az utóbbi lehet az érdekesebb, arról nem is beszélve, hogy a minta elemszámát is jelentősen megemelhetné egy szélesebb körre kiterjesztett vizsgálat.

Hivatkozások

- ACEMOGLU, D.–ROBINSON, J. A. [2006]: *Economic Origins of Dictatorship and Democracy*. Cambridge University Press, New York.
- ACEMOGLU, D. [2008]: Oligarchikus és demokratikus társadalmak. *Közgazdasági Szemle*, 7–8. sz. 622–659. o.
- AGHION, P.–COMMANDER, S. [1999]: On the Dynamics of Inequality in the Transition. *Economics of Transition*, 7. 275–298. o.
- ALESINA, A.–FUCHS-SCHÜNDELN, N. [2007]: Goodbye Lenin (or Not)? *The American Economic Review*, 97. 1507–1528. o.
- ALESINA, A. F.–GIULIANO, P. [2009]: Preferences for Redistribution. NBER Working Paper Series, 14825. <http://www.nber.org/papers/w14825>.
- ALESINA, A.–RODRIK, D. [1994]: Distribution, Politics and Economic Growth. *The Quarterly Journal of Economics*, 109. 465–490. o.
- ATKINSON, A. B.–MICKLEWRIGHT, J. [1992]: *Economic Transformation in Eastern Europe and The Distribution of Income*. Cambridge University Press, Cambridge.
- BOHLE, D.–GRESKOVITS BÉLA [2007]: Neoliberalism, Embedded Neoliberalism and Neocorporatism: Towards Transnational Capitalism in Central-Eastern Europe. *West European Politics*, 30. 443–446. o.
- BRUSZT LÁSZLÓ–STARK, D. [1998]: *Postsocialist Pathways: Transforming Politics and Property in East Central Europe*. Cambridge University Press, Cambridge.
- CORENO, G.–GRÜNER, H. P. [2002]: Individual Preferences for Redistribution. *Journal of Public Economics*, 83. 83–107. o.
- CSABA LÁSZLÓ [2007]: Átmenet vagy spontán rend(etlenség)? *Közgazdasági Szemle*, 9. sz. 757–773. o.
- EUROSTAT [2009a]: Government Finance Indicators, http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/government_finance_statistics/data/database.
- EURSTAT [2009b]: National Accounts, http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/esa95_core_national/data/database.
- JUHÁSZ RÉKA [2009]: *Posztszocialista fejlődési pályák*. Budapesti Corvinus Egyetem, szakdolgozat (a 2008. évi tdk-dolgozat kibővített változata).
- KERTESI GÁBOR–KÖLLŐ JÁNOS [2001]: A gazdasági átalakulás két szakasza és az emberi tőke átvértékelődése. A bérszerkezet átalakulása Magyarországon 1986–1999. *Közgazdasági Szemle*, 11. sz. 897–919. o.
- KOLOS TAMÁS–SÁGI MATILD [1996]: Rendszerváltás és társadalmi szerkezet Megjelent: *Andorka Rudolf–Kolosi Tamás–Vukovich György* (szerk.): *Társadalmi Riport*. Társi, Budapest.
- KORNAI JÁNOS [1995]: Négy jellegzetesség: A magyar fejlődés politikai gazdaságtani megközelítésben: Első rész. *Közgazdasági Szemle*, 12. sz. 1097–1117. o.
- KORNAI JÁNOS [2008]: A kapitalizmus néhány rendszerspecifikus vonása. *Közgazdasági Szemle*, 4. sz. 377–394. o.
- KÖZPONTI STATISZTIKAI HIVATAL [2001]: *Nemzetközi Statisztikai Évkönyv*. KSH, Budapest.
- LETT STATISZTIKAI HIVATAL [2009]: Number of Registered Road Vehicles, 1990, *Latvijas Statistika*, <http://data.csb.gov.lv/Dialog/varval.asp?ma=18-06a&ti=18-6+NUMBER+OF+REGISTERED+ROAD+VEHICLES&path=../DATABASEEN/transp/Annual%20statistical%20data/18.%20Transport/&lang=1>.
- LAVIGNE, M. [2000]: Ten Years of Transition: a review article. *Communist and Post-Communist Studies*, 33. 475–483. o.
- LEIBENSTEIN, H. [1966]: Allocative Efficiency vs. „X-Efficiency”. *The American Economic Review*, 56. 392–414. o.

- MELTZER, A. H.–RICHARD, S. F. [1981] A Rational Theory of the Size of Government. *The Journal of Political Economy*, 89. 914–927. o.
- MILANOVIC, B. [1999]: Explaining the Increase in Inequality During Transition. *Economics of Transition*, 7. 299–341. o.
- MURAKÓZY LÁSZLÓ [2008]: Magyarország felemelkedése és hanyatlása. *Közgazdasági Szemle*, 2. sz. 149–168. o.
- MURAKÓZY LÁSZLÓ [2009]: Állam és piac Magyarországon: Spontán rend vagy bürokratikus rendetlenség. *Közgazdasági Szemle*, 3. sz. 270–288. o.
- PERSSON, T.–TABELLINI, G. [1994] Is Inequality Harmful for Growth? *The American Economic Review*, 84. 600–621. o.
- POLÁNYI KÁROLY [1957/1997]: A nagy átalakulás. Korunk gazdasági és politikai gyökerei. Fordította: *Pap Mária*. Mészáros Gábor kiadása, Budapest.
- ROMER, P. M. [1986] Increasing Returns and Long-Run Growth. *Journal of Political Economy*, 94. 1002–1037. o.
- SØRENSEN, P.–WHITTA-JACOBSEN, H. [2007]: *Introducing Advanced Macroeconomics: Growth and Business Cycles*. McGraw Hill Higher Education, Berkshire.
- SE [2009]: Registered Motor Vehicles, 1990. Statistics Estonia, http://pub.stat.ee/px-web.2001/Dialog/varval.asp?ma=TC32&ti=VEHICLES%2C+31+DECEMBER&path=../I_Databas/Economy/34Transport/07Registered_motor_vehicles/&lang=1.
- SZELÉNYI IVÁN–WILK, K. [2009]: From Socialist Workfare to Capitalist Welfare State: Competing Strategies and Outcomes of Transformation of Social Institutions in European Neo-Patrimonial and Neo-Liberal Post Communist Regimes During the Second Phase of Reforms. A 1989: Twenty Years After című konferencián előadott tanulmány. University of California, Irvine. november 6–8. <http://www.democ.uci.edu/research/conferences/documents/szelenyi.pdf>.
- TÓTH ISTVÁN GYÖRGY [2005]: Jövedelemeloszlás. A gazdasági rendszerváltástól az uniós csatlakozásig. Századvég Kiadó, Budapest.